

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת דברים, תשס"ז
מספר 713

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

רמזים תיאולוגיים בפירוש רש"י בפרשת מלחמת סיחון

הצגת הקושיה

לאחר הצו האלוקי המפורש לא להתגרות במואב (ב:ט) ולאחר צו דומה בעניין בני עמון (שם יט), משה מצטווה על מלחמה בסיחון מלך חשבון (שם כד-כה):

קומו סעו ועברו את נחל ארנן ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמרי ואת ארצו החל רש והתגר בו מלחמה. היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו ויחלו מפניך.

יושם לב שבתיאורי המסע בעבר הירדן לקראת הכניסה לארץ משמש הפועל "התגר" או "תתגר". פועל זה מנחה אותנו בדבר אופן ההתנהגות בתחילה לעמים היושבים בעבר הירדן, ולפי זה משה הצטווה לפתוח בפעולת התגרות בסיחון מלך חשבון. אך כאן נכונה הפתעה לקורא, ומשה עושה הפך הצו האלוקי! (שם כו-כט):¹

ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון מלך חשבון דברי שלום לאמר: אעברה בארצך בדרך בדרך אלך לא אסור ימין ושמאל. אכל בפסך תשברני ואכלתי ומים בפסך תתן לי ושתיתי רק אעברה ברגלי. כאשר עשו לי בני עשו הישבים בשעיר והמואבים הישבים בצר עד אשר אעבר את הירדן אל הארץ אשר ה' אלהינו נתן לנו.

הפרשנות של רש"י בפרשת דברים

את הסתירה המוצגת לעיל מיישב רש"י (בפירושו לפס' כו) באמצעות שני מדרשים צמודים זה לזה:

ממדבר קדמות – אף על פי שלא צוני המקום לקרא לסיחון לשלום, למדתי ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם. כשבא הקב"ה ליתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל, וגלוי לפניו שלא יקבלוה ואף על פי כן פתח להם בשלום, אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום. דבר אחר ממדבר קדמות, ממך למדתי שקדמת לעולם (בדברים). יכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את המצריים, אלא שלחתי מן המדבר אל פרעה לאמר (שם' ה:א) 'שלח את עמי', במתון.

לפנינו שני מדרשים המציגים שני פתרונות להתנהגותו של משה. לפי המדרש הראשון, משה למד מן הקב"ה שפונים לטובה לאדם גם אם בטוחים שיסרב. לפי הפירוש השני, הקב"ה שלח את משה לפרעה וביקש ממנו לשלח את בני ישראל, אף שגלוי וידוע היה שפרעה יקשה את לבבו ולא ישלח את בני ישראל אלא לאחר אותות ומופתים ונסים שלא כדרך הטבע. ואם נדרשת התערבות אלוקית, הרי היה אפשר לעשות נס מידי, שבו ה' יכה את המצרים בברק אחד עד שייעלמו. אף על פי כן הוא בחר לפתוח עמם בדיאלוג אנושי מתון. כדי להסביר את שתי התשובות של רש"י נשתמש במתודה נפוצה במחקר פרשנות רש"י,² ולפיה אחת הדרכים לעמוד על דעתו היא לחשוף את האלטרנטיבות המדרשיות שדחה

¹ שאלת אברבנאל (ספק הי"ד בפרשת דברים) אף חמורה מזה. משה הסתכן שלא לצורך בתשובה של השלמה מצד סיחון מלך חשבון. ואז אילו פתח במלחמה למרות תשובת השלום, היה זה "בלתי ראוי לאיש משה ענו מאוד, שיחל דברו ומוצא שפתי ישנה".

² נחמה ליבוביץ ומשה ארנד, **פירוש רש"י לתורה – עיונים בשיטתו**, אוניברסיטה הפתוחה, 1990 עמ' 412-363.

ואת ההשמטות או את השינויים שעשה בגוף המדרש שבחר להביא.³ רש"י עשה כמה שינויים ניכרים במדרש המקורי, למשל:

- הוא שינה את סדר התשובות לעומת סדר הופעתן במדרש: ההסבר הראשון מופיע שני, והשני מופיע ראשון.
- הוא הסב את הביטוי "בני קטורה" לישמעאל. שינוי זה מעוגן באגדה ולא במקרא.⁴

נראה שרש"י ביקש להדגיש את הפירוש הראשון דווקא, אף שהפירוש השני קרוב ממנו לנושא הנדון. עשו וישמעאל מייצגים, כידוע, את הנצרות והאיסלם השולטות בעולם של ימיו. רש"י ביקש להזכיר ברמז ששתי הדתות הגדולות הרואות את עצמן יורשות של היהדות, סירבו לקבל את התורה. יש בדברים אלו כדי לעודד ולחזק את רוחו של יהודי הקורא את הפרשה כשמזכירים לו שאף שמעמדו בעולם נחות והוא נתון בעול הגלות והרדיפות, הרי הוא שנבחר לקבל את התורה ולא עָשָׂו או ישמעאל השולטים בעולם בכוח הזרוע.⁵ אף שהמדרש על שליחת משה לפרעה במצרים מופיע במקום השני, הרי הוא העיקר, שהרי מכל בחינה שהיא דומה מדרש זה למקרה הנדון: מלחמה של ה' באויבי עמו ושיגור שליחי שלום למלך עוין. אבל הקשר של המדרש הראשון עם הסיטואציה הנדונה הוא עקיף, וקשה לעמוד עליו ממבט ראשון, שהרי הוא עוסק במתן תורה ובקבלת עול מצוות.

הפירוש של רש"י בפרשת חוקת

עדיין יש לברר למה בחר רש"י במדרש זה בשעה שהיו לפניו מדרשים אחרים לאותה פרשה, העוסקים באותו קושי עצמו. בטרם נעשה זאת נחזור רגע קט לפרשת חוקת (במ' כא: כא-כד). שם מציג רש"י הסבר לפעילות השליחות של משה מול סיחון בצורה החורגת מן הפשט בבירור: "אעברה בארצך – אף על פי שלא נצטוו לפתוח להם בשלום בקשו מהם שלום".

מלבד החריגה מן הפשט, שהרי רש"י מתעלם מן הציווי "והתגר בו מלחמה", נראה שהוא דחה אלטרנטיבה "מפתח" שמעניקה הסבר לאירועים ללא צורך לסטות מן הפשט כמלוא הנימה (במדבר רבה [וילנא] פרשה יט ד"ה לג):

זה אחד מג' דברים שאמר משה לפני הקב"ה ואמר לו למדתני... השלישית כשאמר לו הקב"ה עשה מלחמה עם סיחון אפי' הוא אינו מבקש לעשות עמך, את תתגר בו מלחמה שנאמר (דב' ב) 'קומו סעו ועברו את נחל ארנון' ומשה לא עשה כן אלא מה כתיב למעלה 'ואשלח מלאכים'. א"ל הקב"ה חייך שאני מבטל דברי ומקיים דבריך שנא' (דב' כ:י) 'כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום'.

מדרש זה מציג עמדה אוטונומית, מוסרית ואמיצה של משה, היוצא נגד הוראה מפורשת של הא-ל, וה' אפילו מקבל את עמדתו המוסרית של משה ואף מוסיף מצווה לדיני מלחמה. אפשר לשער מה הייתה הסיבה לדחיית אופציה זו. על אף הפיתוי להשתמש במדרש אגדה זה הוא מעלה קושי תיאולוגי ברור: בשם אלו ערכים משה מחליט להפר את הצו? האם רדיפת השלום אכן מצדיקה צעד כזה? אלא שרש"י, אם מטעמים חינוכיים אם מטעמים תיאולוגיים שלו, בחר להעמיד קונפליקט "רך" יותר.⁶ הוויכוח במדרש השני שהביא רש"י בפרשת דברים מציג את משה המתייסר בדילמה שמצד אחד יש לו צו להתגרות במלחמה, ומצד אחר קיימת המצווה "והלכת בדרכיו", כלומר דבקות בערכים המעוגנים בדרכי הא-ל ובמידותיו, כפי שהתגלו במהלך הנהגת ה' בעולם. דבקות זו מביאה אותו לקונפליקט בין הצו הנוכחי ובין מה שהכיר מתוך הנהגת הא-ל במקרה דומה.⁷

דא עקא, העמדה זו של הקונפליקט אינה מתיישבת עם פשט הכתובים, וכנראה אין סיוע מדרשי ישיר להוצאת הדברים מהקשרם. יוצא אפוא שרש"י נדחק לפרש את הצו האלוני "וְהִתְגַּר בּוֹ מִלְחָמָה" כמין רשות או המלצה שאינה מחייבת. לכן ראה משה את עצמו חופשי לשלוח שליחות של שלום, אף "שלא נצטוו לפתוח להם בשלום". בצד ההרמנויטי אפשר להציע הסבר לפי עקרון החסד שבהכנת הצו האלוני.⁸ לפי גישה זו הפרשן, במקרה הזה משה, מזהה עם הצו האלוני את העקרונות הערכיים של ה'

³ מדרש תנחומא (בובר) פרשת דברים – הוספה סימן י, על פי חומש תורת חיים.

⁴ ראו רש"י על בר' כה:א, וכן בראשית רבא ס"א, ה'.

⁵ על מסרים סמויים בפירוש רש"י ראו אברהם גרוסמן, רש"י, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל 2006, עמ' 103-107.

⁶ בגלל קוצר המצע יש צורך בהערה מתודולוגית. לכאורה, אפשר לתת הסבר הלכתי לעמדה זו של רש"י. לדעתו, הקריאה לשלום בפתיחת מלחמה (דב' כ:י) אינה משמשת אלא במלחמת רשות (עיינו בפירושו על אתר), לכן הוא לא רצה להשתמש באגדה זו הסותרת את גישתו ההלכתית. אמנם אפשר להביא מדרש אחר דומה שלא נכנס לבעיה ההלכתית האמורה, ואף אותו דחה רש"י, למשל, מדרש תנחומא (חוקת, כב) על הפסוק במדבר כא:כא. מכל מקום, להמחשת הקונפליקט של מוסר אוטונומי מול צו מפורש הועדף המדרש הנ"ל.

⁷ תודתי לד"ר אדם פרויגר על הערתו זו.

⁸ משה הלברטל, מהפכות פרשניות בהתהוותן, מגנס, תשנ"ז עמ' 185-193.

כפי שהם מתגלים לו מתוך ההקשרים ההיסטוריים הקרובים. לפי קו מחשבה זה הוא חש מחויבות לפרש את הצו כרשות ולא כחובה מפורשת. מכל מקום, על רש"י נאה לומר שהוא הפעיל את עקרון החסד על הטקסט הנדון, שבו זיהה עם התנהגותו המתוארת של משה את אישיותו הייחודית והנערצת "שהיה עניו מכל האדם שעל פני האדמה" (במ' יב:ג).

מאיר רוט

דוקטורנט במחלקה לפרשנות ותרבות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
 כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>